

УДК 378(091)
DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2019.23.183288>

ОЛЬГА ЦИБУЛЬКО

Маріупольський державний університет

ВАРІАТИВНІСТЬ ТРАКТУВАНЬ ПОНЯТТЯ «ДУХОВНІСТЬ» У ДОБУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА (ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ)

У статті проаналізовано розуміння сутності «духовності» у добу Відродження та епоху Просвітництва. Вказано на зв'язок таких ідей з педагогічними концепціями, з концепціями виховання. Доведено, що кожна з цих культурних епох визначили особливості духовності людини, створюючи середовище її життя.

Ключові слова: духовність; Відродження; Просвітництво; моральні цінності; сутність людини

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасне буття української нації характеризується кризою людини і суспільства, а це і обумовлює необхідність дослідження людини не тільки як соціально-природної, але й духовної істоти, виявлення її суті, місця і значення, в тому числі і в історичному вимірі.

Складність та динамічність сутності духовності людини говорить про важливість відтворення її цілісності і повноти проявів у кожен історичну і культурну епоху. Отже, людина в різні історичні епохи поєднує в собі специфічні і типові риси кожної епохи, а духовність є однією з основоположних характеристик.

Відповідно під духовністю розуміється ідеалізоване і матеріалізоване вираження історично мінливої духовної сутності людини. З визначення випливає, що духовність, притаманна, з одного боку, всім людям, персоніфікується, включаючи індивідуальні риси і особливості їх носіїв, та є виразом суб'єктивної духовності. З іншого боку, об'єктивна духовність існує поза окремих індивідів і знаходить своє вираження у різних формах духовної культури, об'єктивна духовність матеріалізується в мові, в словах, у творах мистецтва.

Епоха Відродження та Просвітництва позначилися рядом кардинальних змін в економічній, соціальній і духовній сферах життя Західної Європи. Кожна з цих культурних епох визначили особливості духовності людини, створюючи середовище її життя. Своєрідність соціальних умов визначали своєрідність культури, типу особистості, свідомості, мислення, відповідно, і сутності людини, а слідом за нею і духовності, в якій вона знаходить своє вираження.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор.

Головною особливістю осмислення поняття «духовності» в період Відродження було розкриття внутрішньо людських, а не божественних цінностей (Альберті, 2017; Мірандола, 2013). Твори Франческо Петрарки надовго визначили шляхи розвитку європейської лірики, ставши свого роду незаперечними зразками (Петрарка, 2007; Петрарка, 2017). Петрарка був великим реставратором класичної духовності, провісником нових шляхів у мистецтві і літературі. Саме він відкрив шляхи до пізнання завдань і сутності поезії, до пізнання внутрішнього світу людини, її морального і громадянського покликання. Еразм Роттердамський поєднав у своїх творах знання й віру, знайшов точки дотику між християнськими та загальнолюдськими етичними цінностями, використавши у педагогічних цілях їхній виховний потенціал (Роттердамський, 2016; Роттердамський, 2017).

Аналіз джерел доби Просвітництва доводить, що саме в цей період закладалася особлива система духовного виховання (Дідро, 2011; Кант, 2003; Кант, 2004). Так, з ім'ям Руссо так чи інакше пов'язують сучасні ідеї демократії, соціальної справедливості, анархізму, антирасизму і, перш за все, екологічні рухи, які виступають за гармонію між Людиною і Природою (Руссо, 2016). Разом з І. Кантом на чільне місце у суспільному розвитку він ставив моральні цінності (Руссо, 2012).

Однак питання еволюційних змін розуміння «духовності» в означений період не здобуло належного висвітлення у наукових розвідках.

Мета статті – розкрити сутнісні ознаки духовності в епохи Відродження та Просвітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зміни в духовному житті суспільства найбільше, у добу Відродження, проявилися у Флоренції. Саме тут був сформульований заклик про відродження античної культури. Це призвело до появи гуманізму – суспільно-філософського руху, що розглядав людину, її активну, творчу діяльність як вищу цінність і критерій оцінки суспільних інститутів. У містах стали виникати світські центри науки і мистецтва, діяльність яких перебувала поза контролем церкви.

Гуманізм – це вже не протиставлення в людині божественного, природного, духовного і матеріального начал, а розкриття їх гармонійної єдності. Гуманізм розглядає місце людини у світі не з точки зору гріхопадіння і порятунку, а як проблему переваги, як можливість піднятися від «дикого» і «варварського» стану до дійсно людського.

Ідеї великого флорентійця Франческо Петрарки, основоположника гуманізму, такі як усвідомлення цінності

слова і соціального характеру людського буття, були розкриті у його працях (Петрарка, 2007). Петрарка зазначав, що, якщо ми хочемо залишатися людьми, треба спілкуватися з людьми, допомагаючи їх душам нашими словами, і не стільки настановами, скільки домогати здатностями людської мови, яка об'єднує людей всупереч часу і простору, пустелях і тисячоліттям, яка формує і заспокоює розум та душу (Петрарка, 2017).

Еразм Роттердамський залишив величезну гуманістичну спадщину: підручники, за якими вся освічена Європа навчалася витонченості латинської мови; трактати про виховання, які говорять про Еразма як творця нової гуманістичної педагогіки; діалоги, в яких він обстоював принципи нового гуманізму. Еразм засуджує богословські сварки, зовнішню обрядову релігійність, пишність культу, виправдання грабіжницьких воєн і спалення еретиків (Роттердамський, 2017). Релігійного фанатизму Еразм протиставив «широке» розуміння християнства, він допускає спасіння всіх чеснот живих людей (Роттердамський, 2016).

Отже, парадигма особистісного розвитку людини як елемент її духовності формувалася в літературі та драматургії.

Конкретні проблеми життя людей, матеріальні цінності, середньовічна культура практично ігнорувала. Акцент на гуманітарні дисципліни як головні для формування людини, нове прочитання античних класиків, формували у людини епохи Відродження історичну свідомість. Формується і свідомість позитивних цінностей, які народжуються з політичного і громадського життя, боротьба людини з мінливостями долі зображується драматично. Ообистість, яку прославляє Відродження, стоїть перед обличчям історичного та фізичного світу, сповнена волі пізнати світ з його внутрішніми принципами і законами, а пізнавши, керувати ним через філологію і поезію, тісно пов'язані між собою, через наукове пізнання. Так народилися нові принципи духовності і гуманізму.

Така людина сповнена віри в саму себе і приписує собі всі свої заслуги. Ідеал людини тепер – універсальність і різнобічність, яку шанують і якій поклоняються. З обдарованістю і різносторонністю людини гуманісти пов'язували уявлення про її гідність. Особливо знаменита «Промова про гідність людини» Джованні Піко делла Мірандола, в якій доводиться, що людина — це четвертий світ і являє собою максимальний синтез усіх сфер буття, не властивий жодному з інших трьох світів (піднебесного, небесного і підмісячного). У цьому творі Піко формулює важливу для всього вчення Відродження про людину думку: людина творить себе сама (Мірандола, 2013).

Згідно з християнським вченням, Бог створив людину за своїм образом і подобою, але оскільки Бог – істота, ніким не створена, то й створена ним людина повинна створити саму себе. «Ти, не обмежений ніякими межами, визначи свій образ за своїм рішенням, під владою якого я тебе уявляю. Я ставлю тебе в центрі світу, щоб звідти тобі зручніше було б оглядати все, що є в світі» (Мірандола, 2013, с. 114).

Гімн антропоцентризму створює інший гуманіст – Альберті у трактаті «Про сім'ю». Людина – це «щасливе смертне божество», яке розкриває земні тасмніці: «вона одна створена для пізнання і захоплення красою та багатством небес, вона осягає і діє за допомогою розуму і добродішності» (Альберті, 2017, с. 576).

У зверненні Відродження до людини та її культури замість одностороннього релігійного підходу з'явилися концепції, які розглядають життя людини в її природному вияві – економічному, соціальному і політичному.

Говорячи про цінності епохи Відродження для людської цивілізації, треба відзначити, що в цей час з'явилися нові духовні уподобання, орієнтири і акценти. Відродження реабілітувало людину у всій її матеріальній тілесності, у інтелектуальній та вольовій самостійності. Зросла цінність окремої людини, сформувалося поняття унікальності індивідуума і особистості як такої.

Нові цінності епохи Просвітництва проявилися в становленні уявлень про те, що людина це дитя природи, у бажанні визначити природні принципи людського життя, що виразилося в появі таких феноменів, як природне право, природна релігія, природна людина і навіть природний порядок економічного життя.

Просветителі шукали абсолютний початок і основу всієї культури в людській природі. Природне начало людської духовності виносилося ними за межі історії і служило масштабом, нормою, критерієм оцінки різних соціальних, політичних і наукових подій і змін. При цьому природа була для просвітителів зразком всього благородного, піднесеного, ліричного, поетичного і прекрасного. Вони перебували у захопленні її природністю, захопленню спогляданні.

Так, один із перших представників французького Просвітництва Ж.-Ж. Руссо, критикуючи моральне життя, яке вело сучасне йому суспільство, характеризує його з грізотою як світ загального прагнення до збагачення та наживи, в якому сповідається культ грошей та втратили сенс будь-які громадянські цінності, у якому зникло поняття обов'язку (Руссо, 2016).

Критично відгукуючись про цінності сучасної західноєвропейської цивілізації, її розбещеності та зіпсованості, Руссо протиставляє їм чистоту нравів народів, які живуть в умовах патріархального суспільства: «Тепер, коли вишуканість і витончений смак звели мистецтво до певних правил, в наших звичках запанувала вульгарна і оманлива одноманітність, і здається, що всі розуми відлиті по одному зразку. Немає ні щирої дружби, ні справжньої поваги, ні повної довіри, і під одноманітною і віроломною маскою ввічливості, під цією хваленою чемністю, якій ми зобов'язані просвіті нашого часу, ховаються підозри, побоювання, недовіра, холодність, негідні думки, ненависть і зрада» (Руссо, 2016, с. 176).

Перу цього французького просвітителя належать праці, в яких він звертається до морально-етичних питань, до проблеми виховання особистості в дусі нових, передових ідей. Він вважає, що цивілізація нічого не дала людині в моральному відношенні і цим прямо заперечує Вольтеру, який пов'язує прогрес з залученням людини до знань, з його освітою. У своєму самому знаменитому трактаті «Суспільний договір» Руссо піднімає питання про те, яким має бути суспільство, якими шляхами має йти його розвиток (Руссо, 2012). Руссо намагається запропонувати свій план ідеального суспільного устрою, і в якості одного з варіантів розглядає повернення людства до його природного стану, тобто до стану, близького до природи, до патріархальних відносин.

Руссо закликав «повернутися до природи», розвиваючи концепцію природного виховання, коли дітей слід виховувати один на один з природою, поза суспільством, розвиваючи їх природні здібності. Взагалі виховання в

соціальній педагогіці Руссо приділялася велика увага, мислитель розглядав його як найсильніший засіб встановлення і підтримки в суспільстві необхідних громадянських чеснот. Стверджуючи, що «батьківщина не може існувати без свободи, свобода без добродішності, чеснота без громадян», він говорив про те, що «у вас буде все, якщо ви виховате громадян» (Руссо, 2012, с. 212). Руссо висуває ідеал вільної, природної людини, орієнтованої на розумні державні та громадські інститути, людини, в якій гармонійно поєднувалося б особисте і громадське, яка могла б бути одночасно і добрим батьком, і людиною, здатною у відповідальний момент вітчизняної історії вчинити громадянський вчинок» (Руссо, 2012, с. 212).

У цьому Руссо значно відрізняється від інших просвітителів, які вважали, що людину треба долучати до знань, виховувати її розум з допомогою правдивих і глибоких книжок. Для Руссо ж єдина книга - це книга природи, якій мають вклонятися люди. Саме в природі є гармонія, якої немає у суспільстві, повному заворушень і несправедливості.

Більш радикально ідеї та настрої своєї епохи висловив інший представник Просвітництва Дені Дідро. В повісті «Монахія» Дідро звертається до основного питання всієї просвітницької епохи - питання про людину. Але на відміну від багатьох мислителів свого часу він переводить це питання з площини абстрактних сутностей в більш конкретну життєву ситуацію. Дідро вимальовує долю звичайної людини, дочки паризького адвоката, яку він показує в її зіткненні з середовищем. Дідро цікавить не особисте, індивідуальне в сутності героя, але те, що робить її членом суспільства, її громадянські якості. Через призму окремої долі Дідро прагне показати закони суспільства. На окремому приватному людському житті він перевіряє спроможність цілої суспільної системи (Дідро, 2011).

Філософська теорія Канта є своєрідним підсумком шукань епохи Просвітництва. Філософ у своїх працях розвиває ідею прогресу. Філософ звертається до ідей просвітителів і спрямовує людину до практичної діяльності, націлену на досягнення мети (Кант, 2003). Однак, зауважує він, є природний закон – мораль – яка виражається у категоричному імперативі, формула якого звучить так: «Чини так, щоб максима твоєї поведінки на основі твоєї волі могла стати загальним природним законом» (Кант, 2004, с. 115).

Велика роль Канта у розвитку ідеї природної сутності людини полягала в тому, що у нього ідея людини стала філософською. Саме у нього головним суб'єктом і носієм духу виступає сама людина, абсолютно вільно орієнтуючись лише на категоричний моральний імператив.

Відтак, якщо розглядати сутність людини епохи Просвітництва в цілому, то можна говорити про те, що в цю епоху відбулося поступове становлення нового світогляду, за яким світ уявлявся як цілісна система людина-природа.

Однією з істотних характеристик духовності людини кожної епохи є специфіка моральної складової як кожної окремої людини, так і етики відносин між людьми в цілому. В епоху Відродження сталася секуляризація суспільних відносин, вона ж отримала в епоху Просвітництва свій подальший розвиток.

Таким чином, ідеальне і матеріалізоване вираження духовності епохи Просвітництва знайшли відображення у зверненні просвітителів до природи, надання великого значення питанням виховання як засобу формування нової «природної» людини. З часом, основні риси, які характеризували духовність людини епохи Просвітництва, перестають бути революційними, стають звичними, і поступово перестають відповідати духу свого часу, їх починають замінювати собою нові погляди. На зміну Просвітництву приходить культурна епоха XIX століття, на зміну природній духовності людини - соціальна духовність. А слідом за нею приходить і духовність нової епохи, зі своєю системою поглядів, ідей, видів і жанрів мистецтва. Хоча окремі риси природної духовності людини продовжували існувати в різних варіантах і поєднаннях в наступних епохах.

У період Просвітництва осмислення поняття «духовності» здійснювалося у парадигмі світоглядних орієнтирів нової епохи, головними особливостями якої стали: по-перше, пошук нових цінностей, відмінних від християнських, по-друге, духовне виховання здійснювалося з урахуванням на специфіку людської особистості, по-третє, нормативний підхід до духовного виховання в Західній Європі став домінуючим. Саме у XVIII ст. були проголошені гасла щодо освіченості та інтелектуального розвитку особистості та суспільства. Вважалося, що знання становлять основу внутрішнього світу людини, його духовності. Успіхи науки та техніки призвели до відкриття нових принципів формування духовності у суспільстві. Почали здійснюватися спроби до поступового відкидання панівної ролі Церкви у сфері духовних орієнтирів, норм та правил суспільства. Негативною стороною цієї тенденції стало формування суб'єктно-об'єктного підходу до виховання дітей. Представники гуманізму стверджували, що духовне виховання потрібно покращити шляхом залучення нових знань, та, у цілому, підвищення рівня освіченості суспільства. Наголошувалося на тому, що педагогічна практика не відмежовується від релігії категорично, але розвивається своїм шляхом. Така позиція епохи Просвітництва, що полягає, з одного боку, в уважному вивченні дитини, з іншого, у вірі в силу розуму людини, поза уявленням про людину як образом Божим, поступово знецінювала значення кожної унікальної особистості. Почали зароджуватися думки про те, що попит на людей, як попит на будь-який товар, за необхідності може регулювати виробництво людей, якщо ж пропозиція з певних причин стає вищою попиту, тоді отриманий надлишок людського ресурсу необхідно знищувати.

Здійснення духовного виховання в новій парадигмі, призвело до того, що в кінці XIX – початку XX століття значна частина людей втратила почуття християнства як основи духовного життя.

Висновки. Парадигма модерну характеризується її варіативністю, до неї можна віднести духовне виховання епохи Відродження, Реформації, Просвітництва. Духовність у зазначених формаціях ґрунтувалася на людських цінностях, без урахування зв'язку людини з Богом. Суспільство пропонувало різні види духовності, що не ґрунтувалися на існуванні об'єктивної істини. В епоху Відродження духовне виховання багато у чому зосереджувалося на відродженні античних духовних цінностей, Реформація запропонувала церковний варіант земних орієнтирів людини, доба Просвітництва проголошувала освіченість наголовнішою цінністю суспільства. В епоху модерну в європейській культурі відбулася заміна ідеального способу духовного виховання на нормативний. Запропонований християнством ідеал Бога поступово

був змінений нормативними вимогами моралі. Характерне для християнської парадигми духовне виховання замінювалося зовнішніми вимогами до життя.

Список використаних джерел

- Альберти, Л. (2017). *Книги о семье*. Москва: Litres.
Дидро, Д. (2011). *Монахиня*. Москва: Азбука-Аттикус.
Кант, И. (2003). *Відповідь на запитання: Що таке Просвітництво?* Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
Кант, И. (2004). *Критика практического разума*. Київ: Юніверс.
Мірандола, Дж. (2013). Промова про гідність людини. *Всесвіт*, 11 (12), 44-63
Петрарка, Ф. (2007). *Канцоньєре*. Харків: Фоліо.
Петрарка, Ф. (2017). *Письмо к потомкам*. Москва: Рипол Классик.
Роттердамский, Э. (2017). *Оружие христианского воина*. Харьков: Литера Нова.
Роттердамский, Э. (2016). *Похвала глупости*. Москва: Азбука-Аттикус.
Руссо, Ж.-Ж. (2012). *Об общественном договоре*. Москва: Аргументы и Факты. Экспресс-Сервис.
Руссо, Ж.-Ж. (2016). *Эмил, или о воспитании*. Киев: Мультимедийное Издательство Стрельбицкого.

References

- Alberti, L. (2017). *Knigi o seme [Family Books]*. Moskva: Litres [[in Russian](#)].
Didro, D. (2011). *Monakhinia [Nun]*. Moskva: Azbuka-Attikus [[in Russian](#)].
Kant, I. (2003). *Vidpovid na zapytannia: Shcho take Prosvitnytstvo? [Answer the Question: What is Enlightenment?]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [[in Ukrainian](#)].
Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu [Critique of the practical mind]*. Kyiv: Yunivers [[in Ukrainian](#)].
Mirandola, Dzh. (2013). Promova pro hidnist liudyny [Speech on human dignity]. *Vsesvit [Universe]*, 11 (12), 44-63 [[in Ukrainian](#)].
Petrarka, F. (2007). *Kantsoniere [Concierge]*. Kharkiv: Folio [[in Ukrainian](#)].
Petrarka, F. (2017). *Pismo k potomkam [Letter to the descendants]*. Moskva: Ripol Klassik [[in Russian](#)].
Rotterdamskii, E. (2017). *Oruzhie khristianskogo voina [Christian warrior weapon]*. Kharkov: Litera Nova [[in Russian](#)].
Rotterdamskii, E. (2016). *Pokhvata gluposti [Praise for stupidity]*. Moskva: Azbuka-Attikus [[in Russian](#)].
Russo, Zh.-Zh. (2012). *Ob obshchestvennom dogovore [About the social contract]*. Moskva: Argumenty i Fakty. Ekspress-Servis [[in Russian](#)].
Russo, Zh.-Zh. (2016). *Emil, ili o vospitanii [Emil, or about parenting]*. Kiev: Multimediiinoe Izdatelstvo Strelbitckogo [[in Russian](#)].

TSYBULKO O.

Mariupol State University

THE VARIATION OF THE INTERPRETATION OF THE SPIRITUALITY CONCEPT IN THE PERIOD OF RENAISSANCE AND THE ENLIGHTENMENT (PEDAGOGICAL IDEAS)

The article analyzes the understanding of the essence of «spirituality» in the Renaissance and the Enlightenment. The article contains reference to the interaction of such ideas with the pedagogical concepts, with the concepts of education.

The complexity and dynamic nature of human spirituality talks about the importance of recreating its integrity and fullness of the manifestations in each historical and cultural era. So, people in different historical periods combines specific and typical features of each era, and spirituality is one of the fundamental characteristics. Accordingly, spirituality is understood under idealized and materialized historically variable expression of the spiritual nature of man. The definition implies that spirituality is inherent, on the one hand, including individual features and characteristics of their carriers, and is the subjective expression of spirituality. On the other hand, objective spirituality exists outside of individuals and finds expression in various forms of spiritual culture, objective spirituality materializes in language, in words, in works of art. The Renaissance and the Enlightenment affected the number of fundamental changes in the economic, social and spiritual life of Western Europe. Each of these cultural epochs identified features of human spirituality, creating the environment of his life. The peculiarity of the social conditions determined by the distinctive culture, type of personality, consciousness, thinking, respectively, and the essence of man, followed by spirituality, in which it finds expression.

Modern paradigm is characterized by its variability, it is possible to carry the spiritual upbringing of the Renaissance, Reformation, Enlightenment. Spirituality in these formations were based on human values, without taking into account the connection between man and God. The company offered various types of spirituality, not based on the existence of objective truth. In the Renaissance, spiritual education was largely focused on the revival of ancient spiritual values, the reformation offered the Church a variant of the terrestrial landmarks of man, the Enlightenment proclaimed education as the overriding value of society. In the modern era in European culture was the replacement of the perfect method of spiritual education to the regulatory. Proposed, by the Christian, ideal of God was gradually changed by regulatory requirements of morality. Characteristic of the Christian paradigm of spiritual education was replaced by external life.

It is proved that each of these cultural epochs identified features of human spirituality, creating the environment of his life.

Key words: spirituality; the Renaissance; the Enlightenment; moral values; the essence of man

Стаття надійшла до редакції 14.04.2019 р.